

Úvodník

Egon Gál

Veda o morálnom zmysle má ďaleko k znevažovaniu mravnosti, naopak, môže ju rozvinúť tým, že nám umožní pochopiť ilúzie, ktoré na nás evolúcia a kultúra uvalili, a sústrediť sa na ciele, ktoré môžeme spoločne realizovať a brániť.

S. Pinker

Banálne zlo

Pár týždňov po skončení Druhej svetovej vojny napísala Hannah Arendtová, že centrálnym problémom intelektuálnych diskusií druhej polovice dvadsiateho storočia bude problém zla. Dosť paradoxne, najbúrlivejšia intelektuálna diskusia sa rozvinula až po vydaní knihy reportáží o procese s Adolfom Eichmannom v Jeruzaleme, ani nie o probléme zla, ale o termíne „banálne zlo“, ktorý použila v podtitule svojej knihy: Eichmann v Jeruzaleme. Správa o banalite zla. V samotnej knihe sa termín „banalita zla“ objavil iba v poslednej vete knihy: „Poučenie, ktoré sa nám v tomto procese dostalo, je lekcia o ľudskej zlobe, o hrozivej banalite zla, pred ktorou zlyhávajú slová a na ktorej stroskotáva myslenie.“ Arendtovej Eichmann bol „banálne normálny človek“, bez akejkoľvek patologickej úchyľky alebo ideologického fanatizmu. Jedinou jeho zvláštnosťou bola bezmyšlienkovitá konformnosť, lojalita, poslušnosť a plytkosť.

O tomto mužovi, ktorý transportoval na smrť milióny mužov, žien a detí, sa poltucta psychiatrov vyjadrilo, že je úplne normálny. „Rozhodne je normálnejší ako ja,“ povedal jeden z nich, iný sa vyjadril, že „jeho vzťah k žene, deťom, príbuzným a priateľom je nielen normálny, ale najvyšš žiadúci“. A farár, ktorý Eichmanna vo väzení pravidelne navštevoval, povedal, že je to „človek s veľmi pozitívnymi ideami“. Príčinou tejto „frašky odborníkov na ľudskú dušu“ poznamenala Arendtová, bola tvrdá skutočnosť, že tento človek nevykazoval v bežnom živote žiadne známky abnormálnosti a ničím sa neodlišoval od miliónov usporiadaných a nudných občanov tohto sveta.

Kritici Arendtovej vyčítali, že svojou interpretáciou Eichmanna znevážila základné sociálne cnosti – úctu k autorite, lojalnosť a poslušnosť. Iní ju chválili za to, že demaskovala zlo stelesnené v neosobných štátnych inštitúciách, konformizme ľudskej stádovitosti. Dlhé roky protestovala

proti obom týmto interpretáciám. V liste jednému z kritikov, ktorého si skutočne vážila, napísala: „Skutočne si myslím, že zlo nie je nikdy radikálne, je len extrémne a nemá hĺbku, ani démonický rozmer. Môže prerásť a spustošiť celý svet práve preto, že sa šíri ako huby. Vymyká sa mysleniu, pretože myslenie sa snaží dosiahnuť hĺbku, dotknúť sa koreňov a v momente, keď sa mu to nedarí, je frustrované, pretože tam nič nenachádza. To je jeho 'banálnosť', jedine dobro má hĺbku.“

Oveľa zaujímavejšie ako intelektuálne diskusie filozofov a politológov, ktorých sa Arendtová pokúšala vyprovokovať k zamysleniu o temných stránkach ľudskej povahy, boli výskumy psychológov o konformnosti a o vplyve sociálneho tlaku na myslenie a konanie ľudí. Najdesivejšia novinka, ktorú nám priniesol holokaust a to, čo sme sa dozvedeli o jeho páchateloch, nie je fakt, že „toto“ môžu spraviť aj nám, ale, že by sme to mohli spraviť aj my, napísal Zigmunt Bauman, keď sa zoznámil s týmito výskumami.

Ako sa z normálneho človeka môže stať nacist? To je otázka, ktorú si nezávisle od Arendtovej a pár rokov pred ňou položil americký sociálny psychológ Solomon Asch. Existuje niečo „špecificky nemecké“, akási zvlášta sugestibilita, sklon podriaďovať sa manipulácii, nekriticky a konformne prímať akúkoľvek myšlienku? Asch bol presvedčený, že takéto niečo by v Amerike nemalo šancu a navrhol geniálne jednoduchý experiment na testovanie svojej hypotézy, podrobnosti sú v článku *Názory a spoločenský tlak*, ktorý publikujeme v tomto čísle. Výsledok bol dosť depri-mujúci. „Je nanajvýš zaujímavé, že v našej spoločnosti sme objavili taký výrazný sklon prispôbiť sa väčšine, že celkom inteligentní a dobre zmyšľajúci mladí lu-

dia sú ochotní nazývať bielu čiernou.“

Stanleyho Milgrama Aschove experimenty neuspokojili, chýbal im morálny aspekt. Pripadalo mu príliš banálne, že ochotu ľudí páchať zlo možno usudzovať z konformného odhadovania dĺžky čiar. Navrhol iný experiment. Subjektami boli „učitelia“, ktorým bolo povedané, že v experimente sa testuje vplyv trestu na ľudskú pamäť. „Žiakom“ boli dané dvojice slov, ktoré si mali zapamätať, a keď „učiteľ“ povedal jedno slovo z dvojice, „žiak“ mal doplniť druhé. Ak sa pomýlil, dostal elektrický šok. „Učiteľia“, ktorí nevedeli, že ide o fingované šoky, elektródy v skutočnosti neboli pripojené na prúd, boli ochotní pri tomto „učení“ trestať „žakov“ za omyly takými silnými elektrickými šokmi, že títo sa akoby zviňali od bolesti. Sám Milgram bol dosť šokovaný výsledkom. „Keby ste v akejkolvek americkej dedine vytvorili systém, podobný koncentračnému táboru, vždy sa nájde dosť ľudí, ktorý by boli ochotní tam pracovať,“ napísal. Nebol ďaleko od pravdy, ako neskôr zistil Philip Zimbardo v slávnom Stanfordskom väzenskom experimente (P. Zimbardo: *Spomienky na Stanfordský väzenský experiment: akú moc má situácia*).

Morálny inštinkt

V azda najcitovanejšej knihe z politickej filozofie v druhej polovici dvadsiateho storočia *Teórii spravodlivosti* venoval John Rawls jeden krátky paragraf, nazvaný „Niekoľko poznámok k teórii morálky“, úvahe o ľudskom zmysle pre morálku. „Predpokladajme,“ napísal, „že každý človek je od určitého veku, pri nevyhnutných intelektuálnych schopnostiach, za normálnych sociálnych podmienok, vybavený zmyslom pre spravodlivosť, to znamená, že je schopný posúdiť, čo je spravodlivé

a čo nespravodlivé.“ Pri svojej úvahe vychádzal z analógie medzi našim zmyslom pre morálku a zmyslom pre gramatickú správnosť viet materského jazyka.

Každý človek, ako ukázal Noam Chomsky, je schopný rozpoznať gramaticky správnu vetu od nesprávnej bez toho, aby explicitne ovládal pravidlá syntaxe jazyka, ktorými sa pri tom riadi, tieto pravidlá máme podľa Chomského vrodené a používame ich inštinktívne a nevedomo. Rowls vyslovil predpoklad analogicky k Chomského teórii jazykového inštinktu. Podobne, ako má každý normálny človek vrodenu univerzálnu gramatiku jazyka, ktorá nám umožňuje rozpoznať gramaticky správnu vetu od nesprávnej, má, podľa Rawlsa vrodenu univerzálnu gramatiku morálky, ktorá mu umožňuje rozpoznať morálne prijateľné konanie od neprijateľného. Podobne ako filozofi a politológovia dlhé roky ignorovali Arendtovej úvahy o banálnom zle, ignorovali dlhé roky Rawlsovu úvahu o morálnom inštinkte.

Na rozdiel od filozofov, ktorí pri úvahách o morálke vychádzajú buď z Kantovho morálneho imperatívu alebo z Hobbesovho kontraktualizmu, inšpiroval sa psychológ a etológ Marc Hauser Rawlsovou analógiou s Chomského teóriou univerzálnej gramatiky a spolu so svojimi dvoma študentmi navrhol Test zmyslu pre morálku (*Moral sense test*). Skonstruovali niekoľko scenárov, z ktorých každý obsahoval nejakú morálnu dilemu (niektoré z nich v Hauserovom rozhovore a Kanovského článku v tomto čísle). Tieto scenáre publikovali v roku 2003 na internete (moral.wjh.harvard.edu). V priebehu roka zozbierali šesťdesiat tisíc odpovedí od respondentov zo 120 krajín vo vekovom rozmedzí od sedem do sedemdesiat rokov. Boli medzi nimi kresťania, ateisti, budhisti, hinduisti,

moslimovia a sikhovia. Záver, ku ktorému dospeli, je viac ako zaujímavý. Morálka je produktom vrodenných mentálnych štruktúr, podobne ako jazyk.

Ako to spolu súvisí?

Ako spolu súvisia výsledky výskumu psychológov o ľudskej konformite a ochote normálnych ľudí páchať kolektívne zlo, ak je posvätené autoritou s výsledkami iných psychológov o vrozenom morálnom inštinkte, ktorým sú vybavení všetci normálni ľudia, teda aj všetci tí mikroeichmannovia, ukrytí v mnohých z nás. Podľa Zimbarda môžu okolnosti prinútiť každého z nás, aby sa stal páchatelom alebo divákom prizeraúcim sa zlu. Okolnosti však môžu odhaliť v človeku tiež vnútorného hrdinu. „Hrdinstva v bežnom zmysle sme schopní všetci. (Zeno Franco, Philip Zimbardo: Všetdnosť hrdinstva, v tomto čísle). Problém je, že aj páchatelov, aj divákov vybavila evolúcia morálnym inštinktom, ak má Hauser skutočne pravdu. Podľa Arendtovej je hlavnou príčinou banálneho zla bezmyšlienkovitá konformita. Lenže aj morálny inštinkt, podobne ako každý iný inštinkt, je v podstate bezmyšlienkovitá reakcia na situáciu. Ťažko povedať, ale pravdepodobnejšie mi pripadá, že ľudia nepáchajú zlo preto, lebo nemyslia, ale skôr preto, lebo si myslia, že to, čo robia, je správne. O tom ich presviedčajú všetci tí, ku ktorým chcú patriť, a aj tí, ktorých považujú za autority – rôzni tisovia a slovtovia.

V každom prípade, pravdu má asi Steve Pinker: „Náš návyk moralizovať problémy, miešať ich s intuíciami čistoty a špiny a uspokojiť sa, keď máme ten správny pocit, môže stať v ceste konaniu správnych vecí.“